

JIŘÍ URBANEC

K TERMINOLOGICKÉMU VYMEZENÍ POKLESLÉ LITERATURY

Před rokem, v závěru literárněvědné konference Bezručovy Opavy, bylo ohlášeno téma letošního setkání: **triviální literatura**. A přesto se dnes setkáváme pod základním tematickým vymezením, jež zní: **populární literatura**. Jak k tomu došlo?

Jeden ze spoluorganizátorů této konference, Ústav pro českou literaturu AV, na jaře letošního roku se začal přiklánět k termínu „populární literatura“. Korespondoval jsem v té věci s jeho ředitelem Vladimírem Macrou, který sice nechal opavským organizátorům na vůli, aby ponechali bližší určení tohoto typu literatury přídatným jménem „triviální“, ale zdůrazňoval, že dnes spíše je tendence užívat názvu „populární literatura“. Nakonec jsem se přiklonil sám k tomu, abychom ponechali v názvu konference „populární literatura“.

Domnívám se, že tato konference splní svůj účel, když bude kromě odborných vystoupení k typu a míře pokleslosti či triviálnosti některých konkrétních autorů se zamýšlet také nad obecnými otázkami, nad vymezením pole a rozsahu této široce konzumované či hltané produkce, dokonce vůbec nad oprávněností zařazovat ji do okruhu badatelského zájmu literárněvědných odborníků, ale v každém případě by se mělo diskutovat nad jejím pojmenováním. V oblasti literární teorie sice žádné tvrzení neplatí absolutně a pro všechny časy, ale přesto většinou se v podstatě shodneme na tom, co je to verš, co je to próza, co je to rým atd. Ale začněme se ptát: Patří ten typ literatury, který máme jako účastníci naší konference na mysli, ještě do literatury, přesněji řečeno do krásné nebo umělecké literatury?

Jak známo, v nejširším slova smyslu termínem literatura označujeme soubor všech textů, tedy nejprve textů psaných s určitým estetickým záměrem, což je krásná literatura, dále textů přesně popisujících určitou věc nebo jev, což označujeme termínem odborná literatura, a konečně zbývá široký prostor pro vše ostatní, pro většinou jen kratší časovou užitností vymezenou publicistiku a nejrozmanitější druhy novinářských žánrů, a dál už zůstává značné nejasno, zůstává jakási šedá zóna všeho ostatního zbytku – vždyť literaturou je i text na vinetě pивní láhve, návod přiložený v krabici s holicím strojkem, jízdní řád, atd. Těchto zbývajících různorodých textů si všimá pak většinou jen lingvistika.

Kam patří „pokleslá“ literatura? Nedomnívám se, že je to nejpřesnější termín, ale zatím ho ve výkladu budu užívat. Mám na mysli takový typ literatury, vlastně prózy, kde je pozornost zaměřena především na děj, kompozice je schematická a většinou s happy endem, je tu zjednodušená kresba postav, záliba ve vnějších efektech a jednoduché jazykové prostředky umožňující snadné čtení. Určitě nepatří do úseku odborné literatury. Je to tedy nejnižší patro krásné literatury, či přímo suterén, jak často deklaroval Josef Hrabák? Jde o literaturu krásnou, ale podřadné úrovně? Je mezi jednotlivými patry krásné literatury stálé napětí, přičemž někdy dílo nevalné úrovně stimuluje náročnou tvorbu?

Ale většina posuzovatelů této pokleslé literatury upírá punc uměleckosti, eo ipso bychom ji proto měli umísťovat do nějaké zbývající šedé zóny, nanejvýš ještě do blízkosti novinářských žánrů, vždyť koneckonců v první polovině minulého století tento druh literatury se uplatňoval v denním tisku jako román na pokračování a vystřihování.

Nechci zde uvádět přehled všech názorů, jak chápat a hodnotit pokleslou literaturu. Někteří mluví o okrajových literárních žánrech, jiní o dílech nejnižší hodnoty. Uvedu jen zajímavý názor chorvatského literárního teoretika Zdenko Škreba, který oblast krásné literatury dělí na tři vrstvy: nejnižší je lidová slovesnost, kvalitní uměleckou produkci nazývá termínem „vysoká“ a literaturu triviální nebo pokleslou chápe jako „střední“.

Podle běžně uplatňovaného zřetele do literatury pokleslé většinou řadíme texty těchto typů: „lomonádové“ pojaté příběhy s milostnou tematikou, kovbojky, některé detektivky, horory a primitivní pornografii. Pochopitelně také některé texty tzv. dobrodružné literatury mají zřetelný rys literárně stylistické a kompoziční pokleslosti, ale jak je tomu u sci-fi, kde v posledních desetiletích řádily a řadí stovky diletantů nebo naopak rafinovaných kombinátorů? Ondřej Neff dokonce mluví o dělicí čáře mezi sci-fi a tzv. obecnou literaturou, jako by žánr vědecké fantastiky stál zcela mimo naše běžné pojetí literatury a jako by tam platily jiné ohledy než podle náročnějších měřítek literární teorie. Ale přesto si uvědomuje, že i v jeho bohatě rozvrstveném poli sci-fi jsou vedle světových autorů, jako je Karel Čapek, i „*raketýři desátého řádu*“.

Připusíme, že tzv. pokleslá literatura většinou chce být chápána jako součást literatury krásné v obecném slova smyslu, že v zemích s demokratickým zřízením či v prostředí politického liberalismu představuje naprostou většinu toho, co se vydává a co se čte. Poukázal na to již Čapek ve svých proslulých glosách vydaných pod názvem Marsyas čili na okraj literatury, kde ve stati Kalendáře uvádí: „*Neboť kritika nemá pokdy, aby si všimla toho, co čtou statisíce neznámých čtenářů. Kritika musí pojednat o sbírce 17 básní, vydaných ve 250 číslovaných výtiscích. Zajímá se o literaturu, ale nezajímá se o její okraj. Jenže na tom okraji se najde ledacos: především lid.*“

Musíme si všimnout ještě jednoho aspektu, totiž skutečnosti, zda jsme aspoň přibližně schopni stanovit, co je ještě literaturou podle základních měřítek hodnotnou, neřku-li uměleckou, a co už tenduje k pokleslosti, lůbivosti, k podbízivosti. Vzpomeňme na debaty o tom, zda román Milana Kundera Nesnesitelná lehkost bytí obsahuje vážné filozofické poselství, nebo je pouze laciným nadbíháním typu průměrného západního čtenáře, který se neobejde bez markantních pornografických pasáží a polechtání motivem sociálního a politického bořitelství. U Josefa Hrabáka s jeho velmi inteligentně šířavými postoji najdeme kapitoly, v nichž v podstatě jakoukoliv literaturu didaktického zaměření chápe jako literaturu pokleslou, včetně tzv. kalendářové povídky. Podle jeho měřítek bychom ovšem museli i značnou část žánru vesnické povídky v dobách kritického realismu řadit do literatury pokleslé.

Naše konference v dalších vystoupeních našich kolegů chce se pokusit o typické příklady z české a slovenské kultury po roce 1945, jež patří do vod umělecké pokleslosti. Jen s obtížemi ovšem můžeme dojít ke všeobecné shodě, co ještě je uměním a co už hraničí s literární machou. Připomínám ještě další skutečnost, že všichni máme na mysli především prózu, nanejvýš je ještě obvyklé mluvit o pokleslosti u dramatických textů. Ale co poezie? Uniká z našeho zorného úhlu, protože není běžně čtena? Ale kdybychom přesto chtěli obrátit náš zřetel k poezii, mluvili bychom o umělecké pokleslosti např. u manýristické nadprodukce Vrchlického? Nebo raději u jeho až patolízalsky vděčných epigonů?

Nechci zde dále rozvíjet obecnější literárněteoretické otázky, ale promluvíím ještě o terminologických problémech.

Po vlastní delší úvaze musím odmítnout termín populární literatura. Je sice pravda, že např. v polské literární vědě je to dnes běžný pojem, ale někdy Poláci užijí i termínu „*třetí literatura*“. Ov-

šem samo slovo „populární“ v českém kontextu má více významů, jak mohou doložit lingvisté. Jev babička Boženy Němcové dílem populárním, širokými vrstvami oblíbeným? Nebo Bassův Cirkus Humberto? A přece je nezařadíme do okruhu těch děl, jichž si všímá naše konference s názvem „populární literatura“.

Těžko také pro typ pokleslé literatury použijeme obecně termínu bulvární literatura. Pokleslé druhy např. sci-fi určitě nejsou „bulvární“, kdežto primitivní a zjednodušující pornografii bychom jako „bulvární“ snad chápat mohli. Dnes slova „bulvární“ se běžně užívá ve spojení „bulvární periodika“, „bulvární typ novin“, ale pro knižní produkci typu paperback zřejmě nikoliv.

Také název braková literatura je nepřiléhavý, ve slově brak totiž hned vycitujeme jen maximálně pejorativní ohodnocení, tedy naprostou primitivnost textu, avšak naše chápání rozsahu pokleslé literatury je daleko širší a vlastně volnějš.

Němečtí nacisté z hlediska své ideologie mluvili také o asfaltové literatuře, o literatuře čerpající většinou z prostředí velkoměsta, proti němuž v duchu hesla Blut und Boden stavěli idealizovaný venkov. Termín asfaltová literatura byl dobově podmíněný a do takové literatury z jejich hlediska pokleslé, nebo nazvané „entartete Kunst“, zařazovali i díla Thomase Manna. Proto termín asfaltová literatura jednoznačně odmítneme.

Hrabákrazil termín paraliteratura. Ovšem lingvisté opět proti němu namítají, že je to termín nepřesný.

A jak je to s termínem komerční literatura? To, co je komerčně úspěšné, nemusí být zrovna pokleslé. Jsou vlny zájmu o určitého autora, viz v minulosti Hrabal nebo Seifert, jindy Styron, Hemingway atd., a přece značně velký počet vydaných a prodaných výtisků jejich díla nesvědčí o nižší kvalitě.

Čapkův termín román pro služky je také dobově podmíněný a navíc lze jím označit jen jistý druh široké rozlohy pokleslé literatury.

Připouštím, že termínu triviální literatura se dnes používá více pro jeden konkrétní úsek v literární historii, pro období konce 18. a začátku 19. století. Snad bychom se mohli také i shodnout, že slovo „triviální“ není zcela adekvátní pro typ pokleslé literatury současné, protože „triviálnost“ automaticky evokuje i slovo „primitivnost“, což není vždy rysem dnešní masově vydávané brožurkové produkce. Naopak její tvůrci vycházejí ze sociologických výzkumů vkusu a vnímavosti, průzkumu trhu atd., a texty často připravují dosti rafinovaně a cílevědomě.

A co termín zábavná literatura? Asi opět nesedí, vždyť „zábavnou literaturou“ je třeba Bassova Klapzubova jedenáctka, nebo Vančurovo Rozmarné léto, a přesto je nebudeme hodnotit jako díla pokleslá.

Hrabáknavrhl také termín masová zábavná literatura. Zde je podle mého soudu už blíže tomu, co dnes máme na mysli, ale ne u všech typů pokleslé literatury bychom mohli mluvit o „zábavnosti“. Tentýž literární vědec používal nejprve i dosti volného a neurčitého termínu konvenční literatura. Konvence nemusí ještě sama o sobě znamenat myšlenkovou a uměleckou pokleslost, a proto tento termín nepovažuji za přiléhavý. Josef Hrabák jindy mluvil také o rekreační literatuře širokého konzumu. To je ovšem název dlouhý a zřejmě obecně nepřijatelný.

V jistých souvislostech se objevuje také slovo kýč. Mohli bychom tedy užívat termínu kýčová nebo kýčovitá literatura? Zřejmě vůbec ne, protože jednak je to slovní spojení zcela neobvyklé a v podstatě neužívané, jednak pod pojmem „kýč“ mají lidé především na mysli některé výtvarné projevy. Ostatně lingvisté by asi doložili, že frekvence samotného slova kýč v naší současnosti značně poklesla.

Bylo by snad možné mluvit též o termínu druhořadá literatura. Nepovažuji za zcela vyloučeno, že by se i tento název pro různé projevy pokleslé literatury mohl ujmout, ale je to termín už

sám o sobě výrazně hodnotící a zařazující, zároveň také vyvolává pocity jakéhosi řazení až z vojenské oblasti. Mluvíme sice o autorech „druhého řádu“, nebo „třetího řádu“ atd., ale takové označení nemusí ještě znamenat absenci uměleckosti.

Dostávám se konečně k termínu masová literatura. Byl mimo jiné užít v kompendiu Průvodce po světové literární teorii z roku 1988. Pro neoborníky by sice mohl vyvolávat i představu, že souvisí se slovem „maso“, nikoliv „masa“, a že tedy má co do činění s literaturou pornografickou, kde se skutečně popisují především různé části lidského masa obou pohlaví a jeho aktivní a aktivizující projevy. Ale nechme žerty stranou a pokusme se ještě zdůvodnit, proč termín masová literatura by mohl být pro část literárních projevů naší současnosti nejvhodnější. Vystihuje jednak kvantitativní hledisko rozsahu vydavatelské činnosti a samotných nákladů, jednak veliké počty aktivních čtenářů a konzumentů této literatury. Termín „masový“ zároveň neobsahuje v sobě ještě hodnotící prvek kvalitativní, v rámci označení masová literatura je pak možno teprve diferencovat žánry a v rámci typických žánrů takové literatury míru jejich umělecké pokleslosti či laciné čtenářské podbízivosti.

Pokud se mi podaří podnítit diskusi na téma samotné terminologie, může to být z jistého hlediska pro samotnou literární teorii užitečné. Ovšem uvědomuji si, že literatura je život a že stále se vyvíjející život vchází do literatury, takže samotné pohledy na populárnost, masovost, triviálnost, bulvárnost atd. se mohou překvapivě vyvíjet a měnit, a škatulkování a přesné označování může být nedosažitelné. Ostatně: což samotná doba odmítaného nebo naopak velebeného postmodernismu nepřipouští vše, banalitu, nekontrolovanou fantazii, míšení, přejímání, i samotnou neurčitost a neohraňovanost?